

УДК 811.161.2'367.626.1+821.161.2'05-21.09Українка  
DOI: 10.18523/icmp2522-9281.2022.8.171-186

Маргарита Жуйкова (Marharyta Zhuikova)  
<https://orcid.org/0000-0003-0396-8458>

## МИ vs. Я І ТИ: ГРУПОВА ТА ІНДИВІДУАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ У ДРАМАХ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

### *Abstract*

### WE vs. I AND YOU: GROUP AND INDIVIDUAL IDENTITY IN LESYA UKRAINKA'S DRAMAS

**Background.** *The pronoun WE, in contrast to I, requires a certain effort from the participant of communication in order to recognize who exactly, apart from the speaker, is included in a specific WE-group. From the standpoint of reference theory, the pronoun WE is equivalent to the constructions I and YOU, I and HE, etc., however, the author of the work may prefer one of these ways.*

**Contribution to there search field.** *The research results, that are published in the article, enable us to display a wider view of the semantic and referential potential of the personal pronoun WE that functions as a marker of group or character identification.*

**The purpose of the article** *is to identify the reference of the pronoun WE and similar pronoun groups in the speech of Lesya Ukrainka's characters, as well as to clarify the factors that influenced the choice of a particular pronominal construction.*

**The applied research method** *is a contextual-referential analysis of the pronoun WE and other pronoun groups.*

**The main results of the study.** *Lesya Ukrainka uses the pronoun WE with an inclusive meaning (the speaker and his listener) and with an exclusive meaning (the speaker and a third person, except the listener) in the replicas of the characters. Both types of WE-groups can be decoded by involving information about both language and extralinguistic reality. In order to clearly indicate a certain group of characters, Lesya Ukrainka uses disjointed pronoun constructions such as I and YOU, I and HE, sometimes adding a noun after WE (we and my*

*brother; we and Maecenas). Each case of segmented usage is associated with the need to precisely outline the content of the WE-group.*

**Discussion.** *Lesya Ukrainka uses disjointed pronoun constructions in cases where she wants to avoid the group identity of her characters, to show that the characters have individual traits, aspirations, and worldview guidelines. The author masterfully uses the referential potential of first-person pronouns, adapting them to express the most complex artistic intentions.*

**Keywords:** interpretation, reference, personal pronouns, inclusive and exclusive WE, identity, Lesya Ukrainka.

*У статті обговорено проблему вибору між використанням займенника множинності МИ та аналогічних за референцією займенникових груп (Я і ТИ, Я і ВІН, МИ З ТОБОЮ та ін.) у драмах Лесі Українки. Показано, що авторка віддає перевагу розчленованим займенниковим групам у тих випадках, коли їй важливо уникнути групової ідентичності персонажів, досягнути їх індивідуалізації, акцентувати на опозитивності героїв.*

**Ключові слова:** інтерпретація, референція, особові займенники, інклюзивне та ексклюзивне МИ, ідентичність, Леся Українка.

## 1. Вступ

Визначальна роль при втіленні авторських інтенцій у художніх творах належить мові як найбільш універсальному, всеохопному культурно-національному коду. Мова драматичних творів Лесі Українки вражає і читачів, і дослідників як різноманітністю засобів та форм, так і глибиною змістів, закодованих у вербальних конструкціях. Попри значний масив праць, присвячених мовно-стилістичним особливостям творчості нашої геніальної поетеси (її мову досліджували і досліджують В. Гуменюк, Н. Данилюк, Н. Дарчук, Св. Єрмоленко, Г. Левченко, Л. Лисиченко, І. Матвіяс, О. Маленко, Л. Мацько, Т. Панько, М. Плющ, С. Шаховський, Я. Януш та ін.), залишається ще чимало аспектів, які потребують вдумливого осмислення. Особливо важливим нам уявляється коло питань, що спрямовані на виявлення прямих або латентних кореляцій між авторськими настановами та концепціями й мовними засобами, використаними для їх втілення.

Серед мовних одиниць, що відіграють вагому роль у формуванні структури тексту та його змісту, є особові займенники. У науковій літера-

турі, присвяченій особливостям вживання особових займенників в українській мові, у фокус уваги потрапляють передусім функції прономінативів як засобів організації тексту (Г. Волчанська), а також стилістико-семантичне навантаження займенників (О. Калашник, Т. Матвійчук, Н. Дарчук та ін.). Зокрема, Н. Дарчук присвятила своє дослідження виявленню ролі особових займенників в ідіостилі Лесі Українки (Дарчук, 2020). Ця праця ґрунтується на частотному словнику ліричних творів Лесі Українки, що містить понад 55 тисяч слововживань; перше місце за частотою серед особових займенників очікувано посідає прономінатив Я, тоді як займенник МИ суттєво поступається за частотою. Загалом роль цього слова у формуванні ідейного змісту художніх творів залишається майже недослідженою; найчастіше фіксують його вживання в любовній ліриці, де МИ маркує бінарну групу «суб'єкт Я та об'єкт ТИ» (див., зокрема, працю Калашник, 2018). У монографії української лінгвістки Н. Ясакової «Категорія персональності: природа, структура та репрезентація в українській літературній мові» докладно проаналізовано різні типи вживання МИ в українських художніх творах, передусім із комунікативно-стилістичних позицій (Ясакова, 2016, с. 219–227).

Відомо, що при використанні займенника МИ, як і його відповідників у інших мовах, формуються МИ-групи двох основних типів: інклюзивні та ексклюзивні (див. Бенвенист, 1974, с. 267). До групи першого типу мовець відносить себе та свого безпосереднього співрозмовника, учасника спілкування; до групи другого типу, навпаки, співрозмовник не входить, натомість мовець має на увазі, крім себе, певну особу чи осіб, які не беруть участі в діалозі (певних третіх осіб). Розпізнання вмісту утвореної мовцем конкретної МИ-групи здебільшого є завданням адресата мовлення і часто потребує додаткової (вербальної або невербальної) інформації.

У публіцистичному дискурсі займенник першої особи множини, протиставлений займенникам другої та третьої особи множини, слугує авторові тексту для вираження його групової ідентичності. У нашій роботі (Жуйкова, 2021) показано, як А. Кримський вживав лексеми МИ та НАШ, що маркують входження суб'єкта мовлення до певної групи, у своїх приватних листах і ранніх публіцистичних текстах. Попри декларування своєї належності до української етнічної та культурної спільноти, молодий Кримський часто вибудовував такі МИ-групи, які вказують на іншу етнічну самоідентифікацію. Саме докладний аналіз займенникових

маркерів першої особи дає змогу увявити складний шлях формування вченого як свідомого українця.

Через свою дейктичну природу та денотативну невизначеність прономінатив МИ може також слугувати для реалізації маніпулятивної функції, що полягає в накиданні конкретним адресатам мовлення або великим неокресленим соціальним групам осіб думок, прагнень, ідеологем, оцінок, які ці особи насправді не поділяють (див. приклади та аналіз у статті Гранева, 2008). Займенник МИ, маркуючи у тексті позірно цілісний, нерозчленований суб'єкт, створює в адресата мовлення ілюзію причетності до певних групових цінностей, які подаються як важливі, беззаперечно правильні чи престижні; МИ виступає «знаком належності до певного кола “своїх”, “наших”» (Гранева, 2008, с. 17). У політичному дискурсі в країнах із тоталітарним або авторитарним типом управління МИ може використовуватися як засіб мовленнєвої демагогії, проте у демократичних суспільствах різні типи МИ-груп вказують на складні форми структурування певних суспільних прошарків. Зокрема, у статті іспанської лінгвістки І. Іньїго-Мора, яка проводила своє дослідження на матеріалі промов членів британського парламенту, показано, що існує певна кореляція між типом вжитих МИ-груп та належністю промовця до правлячої партії чи до опозиції (Íñigo-Mora, 2004). Авторка стверджує, що максимальну кількість ексклюзивних МИ-груп (76,1 %) було виявлено у відповідях на питання, поставлені членами опозиції. При цьому мовці — представники правлячої партії — будували такі МИ-групи, що мали сенс «Я плюс влада», чим підкреслювали своє більш впливове становище (Íñigo-Mora, 2004, p. 45).

Важливою проблемою, яку ще належно не висвітлено, залишається виявлення ролі займенника множини МИ та його присвійного корелята НАШ у текстах художніх творів. Оскільки ці займенники завжди слугують для формування та вираження групової ідентичності автора твору або його персонажів, вони безпосередньо пов'язані з інтенціями письменника, з тими змістами та ідеями, які автор прагне виразити у своїх текстах. Як правило, не йдеться лише про сам факт включення героя у певну групу: автор намагається приписувати цій групі якісь властивості, дії, переживання, оцінки, загалом характеризувати її світоглядні настанови. Отже, проблема інтерпретації вмісту МИ-груп у художніх творах лежить у площині реалізації задуму автора.

Питання щодо семіотично-референційного навантаження займенника МИ у художніх творах безпосередньо пов'язане з іншими проблемами прагматики як галузі досліджень, спрямованої на виявлення ролі й місця суб'єкта мовлення та свідомості у всіх видах дискурсу.

## 2. Теоретичне підґрунтя

В основі нашої роботи лежать ідеї, що стосуються референції мовних знаків загалом і займенників зокрема. Говорячи про референцію, ми виходимо із розуміння цього терміна, що поширене в семіотиці й теорії референції, зокрема в такому варіанті, який поданий в енциклопедичному словнику «Мовознавство»: «Референція – це відношення актуалізованих (включених у мовлення) імен, іменних виразів (іменних груп) чи їх еквівалентів до об'єктів дійсності (референтів, денотатів)» (Арутюнова, 1998, с. 411). Терміном «референт» позначають «об'єкт дійсності, що співвідноситься з мовною одиницею» (Баранов & Добровольський, 2003, с. 300). Референція знака, на думку Н. Арутюнової, визначається трьома чинниками: синтаксичним, логіко-семантичним і прагматичним. Оскільки в нашому дослідженні йдеться про референцію займенників, тобто знаків без лексичного значення, ми зосередимося на логіко-семантичному аспекті аналізу. Йдеться про різне співвідношення між займенниками та певним класом позамовних об'єктів: референційний зв'язок може пов'язувати знак і один конкретний позамовний об'єкт; знак і частину позамовних об'єктів у певній окресленій або розмитій групі; знак і будь-який об'єкт у межах групи, якій приписано певну ознаку. Відомо, що референція першого виду властива особовим займенникам однини (Я, ТИ, ВІН...), тоді як другий і третій види референції характерні саме для займенників множини. Крім того, важливо, що всі випадки референції розглядуваних у цій статті знаків належать до так званих дискурсивних, оскільки в творах письменників ми маємо справу не з реальним світом, а з його художнім відображенням або творчою модифікацією (Баранов & Добровольський, 2003, с. 112). Як зауважує канадський дослідник А. Салліван, «референція є фундаментальним поняттям у субдисципліні філософських досліджень, в яких вивчається мова та мислення» (Sullivan, 2006, р. 420). Оскільки мова художніх творів є надзвичайно складним явищем в аспекті логіки та істинності, питання референції мовних знаків доцільно розглядати і на рівні індивідуального мислення конкретного письменника.

### 3. Мета, матеріал і методи дослідження

Мета статті полягає у виявленні референційного вмісту займенника *МИ*, з одного боку, та складених займенникових груп (*МИ з тобою* – *МИ з ним* – *Я і ТИ*), з іншого, у мовленні персонажів різних драм Лесі Українки. З логіко-семіотичного погляду ці прономінативні конструкції видаються еквівалентними, однак у художніх текстах вони далеко не завжди виявляються взаємозамінними, що ставить питання про чинники, які спонукають автора до вибору конкретного виражального засобу.

Матеріал для дослідження було дібрано з різних драм; загальна кількість проаналізованих фрагментів – близько ста. Тексти творів Лесі Українки цитуємо за «Повним академічним виданням творів у 14 томах», томи 2, 3, 4 (Луцьк, 2021).

У роботі було застосовано контекстуально-референційний аналіз займенника *МИ* та займенникових груп; цей прийом аналізу дає змогу встановити кореляцію між конкретним прономінативом і позамовним об'єктом, який позначено мовними одиницями. За потреби було залучено також лексико-семантичний аналіз тих текстових елементів, які прямо або опосередковано вказують на вміст займенникових груп.

### 4. Референційний вміст простих *МИ*-груп і складених займенникових груп у мовленні персонажів Лесі Українки

Інтерпретація вмісту *МИ*-груп обох типів потребує від співрозмовника або читача певних зусиль, а брак текстової чи ситуативної інформації може спричиняти ілокутивні провали. Щоб конкретизувати вміст *МИ*-групи, мовець може будувати складені займенникові конструкції з прийменником *з*. Інклюзивні групи в таких випадках мають вигляд *ми з тобою*, а ексклюзивні – *ми з ним*; *ми з ними*, *ми з Н*.

#### *Прості *МИ*-групи у мовленні персонажів Лесі Українки*

Розгляньмо деякі вживання *МИ*-груп у драмах Лесі Українки з погляду встановлення їх референції. Цікавим є фрагмент із першої дії «Лісової пісні» (1), де Мавка розмовляє з Лукашем:

(1) Лукаш (ужахнувшись).

*Що се таке?*

Мавка.

Не бійся, то Русалка.

*Ми подруги, — вона нас не зачепить.*

Для розпізнання референційного вмісту займенника МИ в першому та другому випадку читач драми має долучити не лише інформацію, подану у творі, а й власні фонові знання, які стосуються описуваних ситуацій. Крім того, читач має бути носієм лінгвокультурної інформації, заведеної у мовних знаках. При інтерпретації змісту фрагмента (1), коли йдеться про перше *ми*, читач має залучити знання про лексичне значення слова *подруги*; ним позначають істот жіночої статі; тут потрібні також і знання про те, що міфологічна Русалка є жіночим персонажем. Отже, ця МИ-група інтерпретується як ексклюзивна, куди не може бути включений Лукаш. Натомість другий відрізок тексту із займенником *ми* (*вона нас не зачепить*) Леся Українка формує таким чином, що МИ-група може бути розшифрована тільки як двокомпонентна інклюзивна (*я* плюс *ти*). Займенник *вона* (Русалка) позначає суб'єкт, який (не) виконує певну дію, спрямовану на референційно множинний об'єкт (*нас* = Мавку плюс Лукаша). Леся Українка майстерно будує поряд різні за вмістом МИ-групи, підкреслюючи два типи самоідентифікації Мавки, її зв'язок як з природним, так і з людським світом.

Наступний фрагмент із драми «У пущі» демонструє використання займенника МИ з неокресленою референцією. Цей фрагмент входить до дуже важливого для змісту драми діалогу між колоністом-пуританином і скульптором Річардом Айроном про мрію як найважливішу ознаку духовного життя людини:

(2) О'Патрік.

*Ну, добре, мрія, але що ж воно,  
до чого ніби?*

Річард.

Трудно розказати,  
*до чого, власне, нам потрібна мрія,  
і що вона таке, та, певне, в світі  
ніхто живий без мрії не прожив.*

Вживаючи займенник *ми*, Річард розкриває його вміст у подальшій номінації *ніхто живий*. Із погляду формальної логіки, Леся Українка вдається до квантора загальності («всі», «кожний»), що характеризує певну

множину, якій у цьому випадку приписано як істинні два предикати: «бути живим» і «мати мрію». Отже, МИ-група в контексті (2) є максимально широкою за своїм вмістом: до неї входять не лише особи, що беруть участь у мовленні, чи всі християни, як спостерігається в багатьох інших репліках Річарда, а й будь-які людські істоти, що жили чи живуть на Землі.

### *Займенникові групи множинності в мовленні персонажів Лесі Українки*

Максимально точно ідентифікується склад МИ-групи в тих випадках, коли автор тексту вдається до уточнювального компонента з прийменником з. Щодо таких конструкцій Н. Ясакова зазначає: «Оскільки в українській мові інклюзивність і ексклюзивність *ми* та *ви* не виявляються на морфологічному рівні, відповідне уточнення семантики займенникових іменників здійснюється синтаксично» (Ясакова, 2016, с. 85). Цілісні синтаксеми з прийменником з Леся Українка вживає в МИ-групах двох типів. Наприклад, у контексті (3) герой драми «У пущі» звертається до співрозмовника, позначаючи інклюзивним *ми* обох учасників спілкування:

(3) Річард.

*Коли б тоді, як ми з тобою вкупі  
блукали по палацах італійських,  
тобі зненацька показав хто-небудь  
сю статую — ти що б сказав про неї?*

Лексема *вкупі* підсилює цілісність МИ-групи і паритетність її учасників. У наступному фрагменті з драми «Бояриня» Леся Українка вживає конструкцію *від нас з тобою* у мовленні персонажа, вищого за соціальним та сімейним статусом, що звертається до персонажа нижчого:

(4) Перебійний (до Івана).

*Сутужна, сину мій, українська справа...  
Старий Богдан уже ж був не дурніший  
від нас з тобою, а проте ж і він  
не вдержався при власній силі.*

Використання двох займенників має на меті підкреслити, що батько ставиться до сина як до рівного собі, розумного, досвідченого, як до людини, якій довіряє свої думки і переживання. Характерно, що Леся Українка не обмежилась лише самим займенником *ми*, як часто трапляється в



її драмах, коли йдеться про неокреслену групову ідентичність. У цьому випадку МІ-група максимально індивідуалізована, і це підкреслює ту відповідальність, яку і батько, і син відчують за долю України.

Надзвичайно цікавим з погляду вираження художнього задуму твору є паралельне вживання двох займенникових груп в останній дії драми «Бояриня». Звернімося до фрагмента (5), де Оксана, передчуваючи близьку смерть, осмислює своє гірке життя на чужині:

(5) Оксана.

*У батенька була така шаблюка...  
вони її закинули... **ми з братом**  
знайшли... в війну побавитись хотіли...  
не витягли... до піхви прикипіла...  
заржавіла. Отак і **ми з тобою**...  
зрослись, мов шабля з піхвою... навіки...  
обоє ржаві...*

У першій займенниковій конструкції Оксана об'єднує себе в ексклюзивну групу з братом, а в другій — в інклюзивну групу з чоловіком. Леся Українка утворює аналогію між двома різними ситуаціями: «шабля скипілась із піхвою» та «Оксана та Степан як подружжя утворюють одне ціле». Ця аналогія актуалізує не лише ідею нероздільності, єдності, а й більш важливу для авторки ситуацію **заіржавленості** шаблі, якою не можна не лише битися з ворогом, а й навіть гратися у війну. Із ситуації заіржавленості виводиться імплікація непридатності як концептуальної ознаки подружжя, що марно прожило своє життя. З погляду граматики варто звернути увагу і на синтаксичну еквівалентність обох МІ-груп, які використано в ролі підмета. На нашу думку, конструкції *ми з братом* і *ми з тобою* призначено для актуалізації латентної опозиції *брат Іван vs. Степан*, яка чітко простежується в усьому тексті драми як одна з важливих ідейних ліній, втілених через низку інших опозицій, пов'язаних із постатями Івана та Степана. Передусім це активність, готовність до боротьби з Московщиною в Івана та пристосуванство, пасивність, скореність долі в Степана. І хоча Оксана формально включає себе в групи з обома персонажами, варто також зауважити відмінності в часових формах предикатів. Мотив поєднання з братом оформлено формами дієслів минулого часу, а ідея єдності з чоловіком – нереферентною іменною групою *обоє ржаві*, що відповідає часу мовлення. Ці граматичні властивості

тексту свідчать про хронологічну динаміку двох типів самоідентифікації Оксани: дивлячись у минуле, вона включає себе в одну групу з братом Іваном, а в теперішньому об'єднує себе зі Степаном. Про сенс фіналу драми «Бояриня» Л. Масенко влучно зазначає: «Мотив тяжкої моральної провини за усунення від участі у визвольній боротьбі найповніше втілено в “Боярині”. У фіналі драми герої зазнають тяжких мук сумління за ганебність утечі від боротьби у час, вирішальний для майбутньої долі національної спільноти, до якої вони належать» (Масенко, 2021, с. 209). Як бачимо, Леся Українка змогла втілити ідею спільної відповідальності героїв не лише через образну структуру твору, що досягається за допомогою лексико-стилістичних засобів, а й шляхом майстерної побудови та актуалізації МІ-груп.

Нарешті, звернімося до фрагмента (6) з драми «Орґія», де Леся Українка включає складену займенникову групу до мовлення скульптора Федона, друга музиканта Антея. На протигагу Федону, що схильний до пристосуванства і не має нічого проти служіння новим господарям – римлянам, Антей залишається вірним своєму народові та його культурним цінностям. У своєму монолозі Федон докладно пояснює, як сталося, що грека Антея запрошено як гостя на орґію до римлян.

(6) Федон.

*Сказати правду, віпадок сліпий  
звістив про тебе: учень твій один  
вступити хотів у хор панеґірістів,  
і на зразок умілості своєї  
твою епіталаму проспівав,  
оту, що ти зложив на шлюб твій власний.*

(Антей робить рух урази, але Федон, не вважаючи, провадить далі.)

***Ми з Меценатом** надійшли на тебе,  
я розказав йому, хто автор співу,  
і зараз же він доручив мені  
тебе просить на орґію до нього.*

У цьому фрагменті Леся Українка вдається до побудови складеної МІ-групи *ми з Меценатом*, що надзвичайно точно маркує сутність Федона. Хоч скульптор на словах виявляє дружні почуття і своє шанобливе ставлення до Антея, підкреслюючи його талант, він насправді вже зайняв позицію колаборанта, неприйнятну для Антея. Федон, вживаючи цю за-

йменникову групу, не просто констатує факт свого переміщення разом із Меценатом і перебування з ним в одному просторі, він у такий спосіб демонструє свою єдність із Меценатом та ідейний розрив з Антеем, який готовий захищати свою позицію і протистояти культурній експансії римлян. Звернімо увагу також на низку особових займенників, які авторка використала у двох останніх рядках: *він – мені – тебе – до нього*. Ці займенники позначають таке коло персонажів: Меценат – Федон – Антей – Меценат, де в перших двох знаках спостерігаємо ту саму референційну віднесеність, що і в групі *ми з Меценатом*.

### *Розчленовані займенникові групи в мовленні персонажів Лесі Українки*

Окремий тип становлять такі вживання особових займенників, де реалізується не групова референційна віднесеність (як у випадку МІ-групи, куди входить сам мовець), а індивідуалізована, розчленована референція до двох осіб або персонажів. Це досягається вживанням двох займенників Я і ТИ, Я і ВІН тощо, поєднаних сполучником *і*, там, де потенційно можна очікувати використання ексклюзивної чи інклюзивної МІ-групи. З формально-логічного погляду займенник множинності МІ референційно еквівалентний групам Я і ТИ, Я і ВІН. Тим не менш у творах Лесі Українки, як і в інших письменників, подекуди вживаються розчленовані займенникові групи, які, очевидно, несуть вагоме змістове навантаження. Загалом таких груп у Лесі Українки є небагато, оскільки їх вживання доцільне лише в особливих семантичних умовах, коли певний предикат (дієслово) накладає обмеження чи повну заборону на вживання займенника МІ, або у випадках, коли авторові важливо акцентувати на релевантному змісті. Звернімося до деяких фрагментів із творів Лесі Українки.

У драмі «Руфін і Прісцилла» у репліці Руфіна, адресованій Прісциллі, вжито не займенник множинності МІ з інклюзивним сенсом, який дуже легко розпізнається за контекстом сцени, а розчленовану групу «я і моя дружина», де *моя дружина* кореферентне до займенника *ти*.

(7) Прісцилла.

*Єпископ не почне для нас одправу,  
поки ми не забілим твій стіни.*

*Він наказав мені...*

Руфін (гордо і гнівно).

*Хто тут господарь —*

*я чи єпископ? Я його не кликав  
наказувать мені й моїй дружині,  
як маємо держати стіни в хаті,  
у нашій власній хаті!*

Використання цієї конструкції актуалізує інформацію про те, що чоловік і дружина мають різний статус із позиції християнської громади: Прісцілла є християнкою, і саме тому єпископ має право вимагати від неї певних дій і форм поведінки, тоді як Руфін є язичником. Коли Прісцілла на догоду християнській догмі хоче забілити стіну, на якій намальовано художні твори (фрески із зображенням сцен із міфу про Адоніса), Руфін, природно, обурюється, бо розцінює це не лише як втручання у свій простір, а й як зазіхання на власні світоглядні основи з боку ідеологічно чужої для нього особи. Вживання в цій репліці займенника *ми* (\**наказувати нам, як маємо держати стіни в хаті*) нівелювало б ідею опозитивності членів подружжя, створило б ілюзію існування спільних цінностей у Прісцілли та Руфіна. Принагідно звернімо увагу на двічі вжитий займенник *ми* в репліці Прісцілли (*для нас та ми*): подібно до фрагмента (1), Леся Українка будує спочатку ексклюзивну *МИ*-групу, куди Руфін не входить, оскільки він поганин, а потім – інклюзивну *МИ*-групу (забілювати стіни, на думку жінки, мають разом мовець і слухач, а не хатні раби).

У наступному фрагменті Руфін також адресує своє мовлення до Прісцілли:

(8) Руфін.  
*Скажи ж мені... я не збагну... для чого,  
навіщо мучиш ти себе й мене?  
Чи се тобі громада наказала,  
чи ваш єпископ шлюб наш розірвав?*

У цьому випадку вживання займенникової групи *себе й мене* мотивується іншим чинником, аніж у контексті (7), а саме семантичним. Двовалентний предикат поведінки *мучити* вимагає заповнення як позиції суб'єкта, так і позиції об'єкта (*хто мучить кого*), які найчастіше корелюють із двома різними учасниками ситуації. У контексті (8) представлене речення, де в ролі суб'єкта виступає займенник другої особи *ти*, а в ролі об'єкта – два займенники: першої особи (*мене*) і (референційно) другої особи, тобто співрозмовника (*себе*). Отже, позицію суб'єкта предиката *мучиш* і позицію об'єкта цього ж предиката займає та сама позамовна сут-

ність – Прісцілла. Крім того, в позиції об'єкта стоять імена обох персонажів (Прісцілли і Руфіна), заступлені в тексті займенниками. Чи можливо в цій ситуації вживання займенника множинності *ми*? Треба визнати, що заміна групи *себе й мене* на займенник *ми* загалом семантично можлива (*ти мучиш нас*), однак така заміна призводить до суттєвої трансформації того змісту, який входив у задум Лесі Українки. Займенник *нас* у конструкції *ти мучиш нас* можна розуміти лише як позначення ексклюзивної МІ-групи: «ти мучиш мене і ще когось, але не себе». Очевидно, Леся Українка мала виразити в (8) інший сенс, їй було потрібно позначити думку про те, що Прісцілла своєю поведінкою мучить як сама себе, так і свого чоловіка, тому авторка і використала два окремі займенники в ролі об'єкта. Отже, мовні одиниці, вжиті в цьому фрагменті драми, свідчать, як досконало Леся Українка володіла семантичними нюансами української мови.

Останнім розгляньмо фрагмент із драми «На полі крові», яка цілком побудована як розмова двох персонажів: прочанина та Юди. Фрагмент належить до зав'язки драматичного сюжету, де Леся Українка лише розпочинає промальовувати постаті обох героїв. Прочанин просить води, Юда, що копає свою нивку, неохоче дає йому напитися. Тоді вдячний прочанин пропонує свою допомогу:

(9) Прочанин.

*Скажи,*

*де ж ти береш тут воду? Я піду*

*та й наберу собі й тобі.*

Вживання тут двох самостійних займенників, що маркують двох учасників спілкування, за теоретично можливого *наберу води для нас*, очевидно, не є випадковим<sup>1</sup>. З одного боку, зрозуміло, що йдеться про

<sup>1</sup> Тут є сенс подати короткий коментар із позиції функціональної граматики. У фрагменті (9) використано предикат дії *наберу*, який має три актанти: перший вжито в ролі підмета – це суб'єкт дії, другий у ролі прямого додатка – об'єкт тої ж дії, а третій – у ролі непрямого додатка, так званий бенефіціант (в англійській літературі вживають термін бенефактив, який запропонував Ч. Філлмор). Бенефіціант – це учасник ситуації, в інтересах якого суб'єкт виконує цю дію (Апресян, 2003, с. XXIV). Цей актант оформляється іменем у давальному або родовому відмінку з прийменником *для*: *я пошла для сина спальник, він куштує нам / для нас намет*. Якщо певна особа діє у своїх власних інтересах, то вона є як суб'єктом певної дії, так і бенефіціантом тої ж дії: *я зварила собі каву, він придбав собі велосипед*. У семантичній ролі бенефіціанта може виступати не одна особа (*собі*), а група осіб (*для нас*), включно із суб'єктом, тобто цілком можливо використання МІ-групи, куди входить сам мовець і його співрозмовник. Тому у випадку предиката *набрати (води)* правильним є обидва вживання: як із займенником множинності МІ, так і з мовними одиницями з референцією до кожного

осіб, між якими на момент мовлення виник лише короткий ситуативний зв'язок, а тому їх об'єднання в одну групу могло би видатися художньо недоречним. Але з іншого боку, якщо розглядати конструкцію *наберу собі й тобі* в проєкції на весь твір, можна помітити, наскільки тонко Леся Українка дає читачеві зрозуміти, що ці два персонажі не матимуть внутрішніх точок дотику, вони опозитивні в багатьох аспектах і, як поступово з'ясує читач твору, – в головному питанні, яке є ідейним центром драми, тобто у ставленні до зради.

## 5. Висновки

Ми розглянули дев'ять текстових фрагментів із різних драм Лесі Українки, в яких авторка вживає займенник першої особи множини *ми* та кореферентні йому займенниково-іменникові групи. Наша мета полягала в тому, щоб виявити чинники, які вплинули на вибір тої чи тої прономінативної конструкції попри те, що всі ці займенникові одиниці є еквівалентами в логіко-референційному аспекті.

Семантично найпростішими на перший погляд є такі контексти, де Леся Українка обирає для позначення групи осіб лише самостійний займенник *МИ*, як у фрагментах (1) та (2). Однак якщо підійти до таких вживань із позиції реципієнта, який має розкодувати вміст *МИ*-груп, то виявиться, що читачеві потрібні як знання мови, так і енциклопедична інформація. Саме конструкції з *МИ*-групами, в яких виражено нечітку референцію до неокресленого класу, а індивідуальну (дейктичну) референцію до особи мовця завуальовано чи втрачено, ставлять перед читачем найбільше проблем, пов'язаних із розумінням твору, а також дають авторові (чи його персонажеві) можливість маніпуляцій зі змістами.

Проблема інформативної невизначеності суттєво зменшується, якщо автор вживає займенникові групи множинності (*ми з тобою* – *ми з ним*). Однак, як ми показали, проаналізувавши фрагменти (3)–(6), Леся Українка використовує такі групи не з метою полегшення сприйняття тексту,

---

учасника групи. Зауважимо, що лише предикати дії, що мають при собі бенефіціанта, допускають побудову конструкцій  $Y V_f MI_{\text{дав}}$ , де *МИ*-група включає співрозмовника (я плюс ти), як у (9). При всіх предикатах з іншими актантами конструкції  $Y V_f MI_{\text{род-місц}}$  заборонені семантичними чинниками: неможливо *\*я тікаю від нас*, *\*я передаю вітання нам*, *\*я ловлю нас*, *\*я знайомлюсь з нами*, *\*я стою на нас*. Використання при таких предикатах займенника першої особи однини в ролі непрямого додатка, як правило, пов'язане з певними семантичними змінами предиката (*я ловлю себе на думці...*, *я тікаю від себе...*).

а залежно від того ідейного змісту, який має намір актуалізувати у своєму творі. Групова ідентифікація персонажа, виражена шляхом називання конкретних осіб, може слугувати не лише для вираження ідеї єднання (що загалом відповідає референційній природі займенника МИ), а й для передавання ідеї протиставлення, опозитивності, концептуального розриву мовця з певною особою, зради світоглядним принципам, як це показано у фрагменті (6).

Для втілення своїх художніх інтенцій Леся Українка подекуди вживає не займенник множинності *ми*, а розчленовані займенникові групи (*я і ти*), попри те, що обидва способи позначення позамовних об'єктів виявляються однаково прийнятними з погляду семантичних і граматичних особливостей української мови, як у (7) і (9). Леся Українка обирає займенникові групи, для яких характерна роздільна референція до особи мовця і слухача, саме в тих випадках, коли для неї важливо підкреслити опозитивність персонажів за певними ознаками або виділити їхні особистісні характеристики.

Загалом проведене дослідження свідчить, що Леся Українка гнучко і майстерно використовує референційний потенціал займенників першої особи, пристосовуючи їх для вираження найскладніших художніх інтенцій.

У подальших дослідженнях відкривається перспектива докладного вивчення референційних можливостей особових займенників у дискурсах різних типів: як у художніх творах, так і в публіцистичних текстах українських авторів.

### **Список використаної літератури**

- Апресян, Ю. (2003). Лингвистическая терминология Словаря. В *Новый объяснительный словарь синонимов русского языка* (Изд. 2-е). Школа «Языки славянской культуры».
- Арутюнова, Н. (1998). Референция. В *Языкознание* (Изд. 2-е). Большая российская энциклопедия.
- Баранов, А. Н., & Добровольский, Д. О. (Ред.). (2003). *Англо-русский словарь по лингвистике и семиотике*. Институт русского языка им. В. В. Виноградова РАН.
- Бенвенист, Э. (1974). *Общая лингвистика*. Прогресс.
- Гранева, И. (2008). Местоимение «Мы» в аспекте проблемы языкового манипулирования сознанием. *Вестник Вятского гос. гуманитарного университета. Серия «Лингвистика», 2* (2), 16–19.
- Дарчук, Н. (2020). Категорія особи в поетичних творах Лесі Українки. *Лінгвістичні студії, 40* (1), 19–35.
- Жуйкова, М. (2021). Еволюція національної ідентичності Агатангела Кримського та мовні маркери МИ і НАШ. *Східний світ, 2*, 23–38.
- Калашник, О. (2018). Місце займенників в організації поетичного тексту. *Лінгвістичні дослідження, 48*, 169–173.

- Масенко, Л. Т. (2021). *У Вавилонському полоні*. Кліо.
- Ясакова, Н. (2016). *Категорія персональності: природа, структура та репрезентація в українській літературній мові*. НаУКМА.
- Íñigo-Mora, I. (2004). On the use of the personal pronoun *we* in communities. *Journal of Language and Politics*, 3 (1), 27–52.
- Sullivan, A. (2006). Reference: Philosophical Theories. In *Encyclopedia of Language and Linguistics* (2nd Ed.). Elsevier LTD.

### References

- Apresyan, Yu. (2003). Lingvisticheskaya terminologiya Slovary [The Linguistic Terminology of the Dictionary]. In *Novyy obyasnitelnyy slovar sinonimov russkogo yazyka [New explanatory dictionary of synonyms of the Russian language]* (2nd Ed.). Shkola “Yazyki slavyanskoy kultury” [in Russian].
- Arutyunova, N. (1998). Referentsiya [Reference]. In *Yazykoznaniye [Linguistics]* (2nd Ed.). Bolshaya rossiyskaya entsiklopediya [in Russian].
- Baranov, A. N., & Dobrovolskiy, D. O. (Eds.). (2003). *Anglo-russkiy slovar po lingvistike i semiotike [English-Russian Dictionary of Linguistics and Semiotics]*. Institut russkogo yazyka im. V. V. Vinogradova RAN [in Russian].
- Benvenist, E. (1974). *Obshchaya lingvistika [General Linguistics]*. Progress [in Russian].
- Darchuk, N. (2020). Kategoria osoby v poetychnykh tvorakh Lesi Ukrainky [The category of person in poetry of Lesia Ukrainka]. *Linhvistychni studiyi [Linguistic Studies]*, 40 (1), 19–35 [in Ukrainian].
- Graneva, I. (2008). Mestoimeniye “My” v aspekte problemy yazykovogo manipulyrovaniya soznaniyem [Pronoun “My” (We) in aspect of actual for the problem of language manipulation with consciousness]. *Vestnik Vyatskogo gos. gumanitarnogo universiteta. Seriya “Lingvistika”*, 2 (2), 16–19 [in Russian].
- Íñigo-Mora, I. (2004). On the use of the personal pronoun *we* in communities. *Journal of Language and Politics*, 3 (1), 27–52.
- Kalashnyk, O. (2018). Mistse zaymennykiv v orhanizatsii poetychnoho tekstu [Place of Pronouns in the Poetic Text Organization]. *Linhvistychni doslidzhennya [Linguistic researches]*, 48, 169–173 [in Ukrainian].
- Masenko, L. T. (2021). *U Vavylonskomu poloni [In Babylonian captivity]*. Klio [in Ukrainian].
- Sullivan, A. (2006). Reference: Philosophical Theories. In *Encyclopedia of Language and Linguistics* (2nd Ed.). Elsevier LTD.
- Yasakova, N. (2016). *Kategoria personalnosti: pryroda, struktura ta reprezentatsiia v ukrainkii literaturnii movi [The Category of Personality: peculiarity, structure and representation in the Ukrainian Standard Language]*. NaUKMA [in Ukrainian].
- Zhuykova, M. (2021). Evoliutsiia natsionalnoi identychnosti Ahatanhela Krymskoho ta movni markery MY i NASH [Evolution of the national identity of Ahatanhel Krymsky and language markers *we* and *ours*]. *Skhidnyi svit [The World of the Orient]*, 2, 23–38 [in Ukrainian].

Матеріал надійшов 28.08.2022

